

Alles in stelling

Over subsidieafhankelijkheid en cultuuraanhankelijkheid

Cas Smithuijsen De Nederlandse kunstlobby richt zich al decennia in de eerste plaats op de overheid. Het spel van verdelen en bemachtigen van subsidiegeld is in de loop der tijd almaar complexer geworden. Gevers én ontvangers van subsidies proberen hun weg te vinden in dit zelfontworpen labrynt. Voor de uitgang moeten we wellicht naar Duitsland kijken.

Als in Hollywood de tekstschrijvers staken, om hun positie binnen de zich uitbreidende distributienetwerken te verbeteren, is dat een invloedrijke actie. Zij richten hun pijlen op de captains van de commerciële media-industrie en hebben als schakel in de audiovisuele productieketen een redelijk sterke positie. Door hun staking droogt de aanmaak van nieuwe televisiefictie immers op en raakt de werking van een hele industrietak aangetast. Veel minder sterk daarentegen is de positie van Amerikaanse orkestmusici, die werkzaam zijn in de non-profitsector en daarmee in een meer afhankelijke positie verkeren. De laatste jaren gingen daar nogal wat orkesten op de fles bij gebrek aan voldoende subsidie van particuliere geldschietters en overheden.

In Nederland richt de kunstlobby zich tot de overheid: daar valt vooralsnog aanzienlijk meer te halen dan op de vrije markt. Niet verwonderlijk, want ons land is wat zijn culturele

infrastructuur betreft anders dan de VS. Hier ligt, net als in veel andere Europese landen, meer accent op de non-profiteconomie en in Nederland is er sowieso een kleine afzetmarkt. Deze economie kent specifieke spelregels, die in de loop van de tijd stringenter zijn geworden. Lang vervlogen is de tijd dat de Arts Council van de Britse regering elk jaar een geldelijke toelage ontving met daarbij de romantische opdracht *'to promote the arts'*. Ook binnen de non-profiteconomie zijn overheden ertoe overgegaan met hun subsidies een zelf uitgestippeld beleid te realiseren. Dat gaat gepaard met nauw omschreven eisen aan – en programma's voor – subsidievragers. Het spel van verdelen en bemachtigen van subsidiegeld wordt met al die specificaties ingewikkelder en procedureel omslachtiger. Wie de voorschriften en aanwijzingen niet goed uitspelt, kan subsidie wel vergeten. Aldus is het vizier van cultuurbestuurders en kunstpleiters naar het overheids-

beleid gaan staan, zoals ogen naar een bril.

Sociale dynamiek

De meeste kunstsubsidies gaan naar culturele instellingen. Dat was vijftig jaar geleden ook zo, maar de subsidieverlening had een veel stabiel karakter. Bibliotheken kregen subsidie, omdat een bibliotheek er 'gewoon moest zijn', en dat gold ook voor plaatselijke theaters, musea, filmhuizen en wat al niet. Maar door een toenemende sociale en politieke dynamiek konden die instellingen steeds minder vertrouwen op de heilzame werking van deze 'maatschappelijke vanzelfsprekendheid'. Geleidelijk moesten zij hun toevlucht nemen tot weloverwogen strategieën om hun zichtbaarheid te vergroten en hun bestaansrecht te verantwoorden. Met name door gestaag terugvallende gebruikscijfers waaraan zij stelselmatig door het Sociaal en Cultureel Planbureau werden herinnerd.

Door diezelfde sociale dynamiek ervoeren overheden op hun beurt dat bij het verlenen van subsidies het hanteren van algemene beginselen zoals dat van de verdelende rechtvaardigheid (elke provincie krijgt haar orkest) minder goed werkte. Subsidies dienden in toenemende mate binnen controlerende democratische

verhoudingen op hun effect te worden afge-rekend. Ze werden dus ook almaar meer met berekening verstrekt.

Onder de dwang van de effectmeting ontwikkelden zich na 1970 nauwer omschreven doelstellingen. Cultuursubsidies werden doelgerichter ingezet, bijvoorbeeld om de bevolking cultureel te onderwijzen of om de kwaliteit van de gebouwde omgeving te verhogen. Tegenwoordig zijn de doelstellingen nog veel strakker

Het vizier van cultuurbestuurders is naar het overheidsbeleid gaan staan, zoals ogen naar een bril

omlijnd en wordt het beleid aan de hand van programmapunten gespecificeerd. Denk aan thema's als 'cultuur en economie', 'cultuur en school', 'cultuurbereik en participatie', 'excellentie' of 'internationaal cultuurbeleid'.¹ Voorts wordt de verdeling minder vanuit één instantie – de Raad voor Cultuur – of door een enkele politieke bestuurder – de minister – bepaald. Wel blijft de uitdijende kring van beslissers en lobbyisten dicht in de buurt van de subsidiepotten. *NRC Handelsblad* publiceerde in november 2007 een lijst van mensen die als invloedrijk te boek staan. (Berkhout 2007) Allemaal werkzaam (of werkzaam geweest) bij het ministerie, in de politiek, bij raden of fondsen of bij culturele instellingen. Niet één *freischwebende* literator, operaverslaafde agrariër, kunstverzamelende advocaat, orgelende arts of koorzingerende conrector. Niet dat ik dat verwacht had, want waarom zou een kunstminnende agrariër ook belangstelling hebben voor kunst-

beleid? Maar het is van belang dit te benadrukken, omdat het de afnemende maatschappelijke vanzelfsprekendheid van kunst nog eens benadrukt.

Zo'n 25 jaar geleden richtte Bert Poll de Vereniging voor Onderwijs, Kunst en Wetenschap op omdat hij vond dat de Nederlandse burgers de lacunes in het activiteitenpakket op die terreinen zelf, los van de overheid, moesten proberen in te vullen.² Nu deze vereniging zich naar eigen zeggen vanwege haar eigen succes gaat opheffen, blijft er een belangrijke opdracht liggen: het creëren van een draagvlak voor de kunstinstellingen dat verdergaat dan de directe professionele lobby. Het opzetten van een vriendenvereniging is daarbij een stap in de goede richting, maar het zou nog meer mogen zijn...

Neutraliserende krachten

Door de veelheid van krachten die in een democratische cultuur en politiek werkzaam zijn, lukt het het openbaar bestuur bovendien minder goed zelf zijn agenda te bepalen. Het is ingesloten door de duw- en trekkracht die allerhande belangengroeperingen, adviescolleges en gewiekste lobbyisten op de talloos veel miljoenen euro's van de minister uitoefenen. Om het hoofd boven water te houden, moet de minister op zijn beurt het Binnenhof en de buitenwacht bij voortduring ervan overtuigen dat er nog méér dan talloos veel miljoenen voor kunst en erfgoed nodig zijn en dat hij ze goed zal besteden.

Naast de pressiegroepen van producenten, distributeurs, educatoren en conservatoren, zaakwaarnemers en adviseurs wordt invloed uitgeoefend door andere overheden: de gemeenten, de provincies en hun georganiseerde lobby. En door internationale instanties als de EU, die de minister aan verdragen en overeenkomsten binden. Al met al is het cultuurbeleid een langzaam voortbewegende mammoettanker geworden. Geketend aan de flanken van dat gevaarte

steken velen die tot de genoemde pressiegroepen behoren op verschillende plaatsen tegelijk een stuurraketje af, waardoor de krachten die op de koers worden uitgeoefend elkaar grotendeels neutraliseren. Slechts heel af en toe is er echt zoiets als een koerswijziging, waar agrariërs of conrectoren overigens nooit bij betrokken zijn. Als er al iets bereikt wordt, is dat door een succesvolle actie van een *spokesman* uit de gesubsidieerde cultuur. Maar vaker nog door een politicus die daarover gaat.

Zoals indertijd in Friesland, waar we in de jaren tachtig van de vorige eeuw getuige waren van een van de eerste *trade offs* in kunstenland. De orkesten werden door minister Brinkman aangepakt en commissaris van de Koningin Hans Wiegel leidde de lobby tot behoud van het Frysk Orkest. Hij zette zich schrap met de historische woorden: *Us Frysk Orkest moat bliuwe!* Een paar jaar later was het orkest geannexeerd door het Noord Nederlands Orkest met vestigingsplaats Groningen. In ruil kreeg Leeuwarden een landbouwhogeschool. Uiteindelijk een klinkende overwinning voor de minister.

Minder succesvol was de minister in diezelfde periode met zijn poging de publieke last van het Openluchtmuseum in Arnhem te verlichten. Dat wist een aanval van 'harde' privatisering te overleven doordat massa's mensen op de been kwamen om hun afhankelijkheid met het museum te betuigen. Waar Wiegel uiteindelijk met zijn publiekelijk beloden bakzeil haalde, was het geluid van de vele wandelschoenen op rul zand indringend genoeg om minister Brinkman van gedachte te doen veranderen. (Gubbels 1990, 18, 24-25)

Van recente datum is de spectaculaire solo-actie van volksvertegenwoordiger Annette Nijs (VVD). Zij wist in november 2005 een maximaal gehoor te trekken met haar voorstel museum gratis te maken. Zij deed het voorstel tijdens een commissievergadering van de Tweede Kamer waar het nergens als agendapunt was

opgevoerd. Terwijl de geagendeerde kwesties bij gebrek aan tijd moesten worden afgerafeld, wist Nijs met haar voorstel een kortstondige, maar niettemin enorme aandacht op zichzelf te vestigen. Alle dagbladen namen in hun kolommen berichten en beschouwingen op over gratis musea en nog dezelfde avond was zij te zien in het televisieprogramma *Barend & Van Dorp*. Haar lobby was geslaagd: ze had maximale media-exposure voor haar onderwerp weten te krijgen. De vraag blijft natuurlijk of zij evenveel succes had geboekt als zij haar lobbykracht had ingezet voor een onderwerp dat ook de kunstsector belangrijk had gevonden.

Geruisloos of luidruchtig?

Wat kan de cultuur tegenover de politieke daadkracht stellen? Daar wordt met grote regelmaat over vergaderd en nagedacht. Zo organiseerde de Federatie Cultuur aan de vooravond van de subsidieperiode 2005-2008 voor de verzamelde instellingen een middag over strategisch lobbyen. Wat me daarvan is bijgebleven, is het advies om bij het benaderen van de politiek vooral geen publiciteit te zoeken en te proberen in een rechtstreeks gesprek met parlementariërs of bewindslieden te geraken

en dan te scoren. Luidkeels protesterende instellingen en een confetti van pamfletten, daarvan werd de effectiviteit in de moderne informatiemaatschappij sterk betwijfeld. Desondanks bracht Mariss Jansons eind januari 2008 in de openbaarheid dat het Koninklijk Concertgebouworkest niet meer in staat is goede musici aan te trekken omdat die elders op de wereld meer kunnen verdienen. Hij stelde een eis van 20 procent salarisverhoging. Minister

Cultuurbeleid is een langzaam voortbewegende mammoettanker geworden

Plasterk liet een onmiddellijke reactie zoals te verwachten viel achterwege. Wel onmiddellijk reageerde het Rotterdams Filharmonisch orkest met een salariseis van 17 procent – verschil moet er blijven. (Orkesten 2008)

Maar er zijn ook voorbeelden van stille diplomatie. In de zomer van 2005 zag museum Hermitage aan de Amstel met een magnifiek getimede bliksemactie kans om negen miljoen euro in de wacht te slepen nog vóórdat de parlementaire verdelingsmachine goed en wel op gang was gekomen.³ Bij het succes van Hermitage moet men wel bedenken dat het hier om een eenmalig bedrag ging. Wat dat betreft staat het KCO voor een veel moeilijker opdracht: salarissen moeten jaar in, jaar uit betaald...

Beide acties laten zien dat de kunsten hun belangen zelfstandig behartigen – ze hebben zich uit het maatschappelijke strijdgewoel teruggetrokken. Zij hebben afstand genomen van stakingen, demonstraties en protesten

waarin verschillende maatschappelijke groepen schouder aan schouder staan en waarbij ruiten sneuvelen en charges worden uitgevoerd.

Alleen voor betere arbeidsvoorwaarden hebben de artistieke zaakwaarnemers zich geleidelijk naar grotere machtsblokken gevoegd. Op die manier konden met inachtneming van de gesignaleerde uitzonderingen welvaartsvaste lonen en prijzen voor het werkvolk worden gegarandeerd.⁴ Zo bezien dreunden ook de voetstappen van de kunstenaars in de door de FNV en CNV georganiseerde samenloop tegen Balkenende-II op het Museumplein.⁵

Waar instellingen afzonderlijk de belangrijkste subsidietrekkers zijn geworden, ligt het voor de hand dat wordt geprobeerd ze per sector te verenigen. Dat is geen eenvoudige opdracht. Er is bijvoorbeeld binnen het museumbestel sprake van een bikkelharde concurrentie tussen individuele musea – niet alleen om subsidie, maar ook om publiek, om sponsors, om collectiestukken, om expositiemogelijkheden. Het is dientengevolge soms gemakkelijker een stabiele relatie op te bouwen met een zusterinstelling in een buurland of de VS dan met het museum aan de overkant. Lobbyen doen kunstinstellingen het liefst ieder voor zich...

Hulpeloze zeehondjes

Lobbyen doe je zelf, maar nooit alleen. De actie die een enkele lobbyist in een specifiek geval opzette, is nu het gedragsformat geworden. Je bent wel stom als je niet lobbyt, want anderen doen het wel... Door de enorme aanwas van lobbyisten lukt het parlementariërs eenvoudigweg niet meer zich ontvankelijk te verklaren voor wie zich allemaal aandient. Zij melden zich immers niet af en toe, beleefd met de pet in de hand, maar elke keer als er geld te verdelen valt; als een massieve vloedgolf. Een golf die in een keer een hele kolonie hulpeloze zeehondjes op het strand smijt. Kamerlid Femke Halsema, fractievoorzitter van GroenLinks, verklaarde

geen zeehondjes meer te willen redden – zeehondjes, dat was al duidelijk, te begrijpen als individuele instellingen. Haar mailbox was aan de vooravond van een nieuwe kunstplanperiode onklaar geraakt door een tomeloze stroom van digitaal verzonden verzoeken, protesten, eisen, mededelingen en opgeleukte pamfletten.

Zou het dan collectief kunnen: één kunstlobby voor allen? Dat model is ook uitgetoetst. Denk aan de aanvankelijk succesvolle, maar later toch mislukte actie voor 1 procent van het overheidsbudget voor de kunst, naar analogie van de procent voor ontwikkelingssamenwerking. Op voorspraak van de vereniging van kunstinstellingen Kunsten '92 werd dit thema bij alle politieke partijen aanhangig gemaakt, onder meer met de hulp van kopstukken als Paul Witteman. Er volgde een periode waarin de politieke partijen zich de een na de ander bij het thema aansloten. Tot vlak voor de jongste verkiezingen: toen haakten dezelfde partijen de een na de ander weer af. Niet langer kon ontkend worden dat financiële steun collectief en voor langere duur via de publieke opinie regelen eigenlijk al een tijdlang niet meer lukte.⁶

Tactiek en goedgekozen middelen zijn belangrijk in de strijd voor kunstsubsidies, maar vooral natuurlijk de inhoud van de argumenten. En het klassieke retorische argument dat kunst van overheidswege onvoorwaardelijk moet gesteund omdat dat nu eenmaal moet werkte nog lang nadat de wederopbouw van Nederland (1945-1970) was voltooid. Jan Kassies (1920-1995) gold tot in de jaren 1990 als de man die het cultuurpolitieke standpunt met verve wist te verwoorden. Daarmee kreeg hij in de podiumkunst en de publieke omroep veel voor elkaar. Maar in het no-nonsensetijdperk dat met Ruud Lubbers aanbrak, is de zuivere retorica krachteloos geworden. De authentieke verontwaardiging is nu een genre dat eigenlijk alleen nog in journalistieke en academische kring wordt beoefend.

Een treffend voorbeeld is het recente essay van Marita Mathijsen: *De afwezigheid van het verleden*. (Mathijsen 2007) Op het achterplat staat de zin: ‘De overheid kijkt met een onverschillig mombakkes toe hoe historische straten veranderen in reclamegalerijen.’ In het binnenwerk nuanceert zij deze enormiteit, onder meer door toe te geven dat ‘wijzelf’ ook schuld hebben aan deze misère. Willen we iets ten goede veranderen, dan moeten ook wijzelf bij de zorg voor het erfgoed verantwoordelijkheid nemen. Dat lijkt een behaarswaardige aanbeveling. Maar hoe kunnen we bewerkstelligen dat er een einde komt aan de fatale hoeveelheid misers die Mathijsen aantreft in het onderwijssysteem, de stedenbouw, de monumentenzorg en het omroepsysteem? Haar opsomming laat eens te meer zien dat de maatschappelijke vanzelfsprekendheid van hoogwaardige kunst en cultuur ver te zoeken is. Daar kunnen geen duizend lobby’s iets aan doen. Die blijven allemaal beperkt tot een specifiek belang, tot de korte termijn, tot een kleine kring. Ze veroorzaken geen klimaatomslog.

Een cultuurpolitiek genootschap?

Het politiek gesternte voor kunst en cultuur is minder gunstig dan zo’n tien jaar

geleden. De grote politieke partijen besteden er minder aandacht aan, kleinere al helemaal niet. Een enkele partij verklaart zich zelfs tegenstander van subsidies voor cultuurproductie. Laat de consument zijn operakaartje maar betalen – dan is hij soeverein in zijn keuze. Laat het bedrijfsleven maar bijspringen – dat heeft ook baat bij een mooie stad. Weidse cultuurpolitieke vergezichten moeten met een lampje worden gezocht. Van de kunstlobby mogen we

Lobbyen doen kunstinstellingen het liefst ieder voor zich

in dat opzicht ook niet al te veel verwachten zolang het daar alles instelling is wat de klok slaat. Als Mathijsen het heeft over de verantwoordelijkheid die wijzelf hebben voor het kunstklimaat, dan bedoelt ze met ‘wijzelf’ niet de lobbyisten, maar al diegenen die met zo’n fraai woord de *civil society* bevolken – mensen met een goed ontwikkeld verantwoordelijkheidsgevoel, ook voor de noodzaak van cultuuroverdracht. Dat was ook de groep mensen die Bert Poll op het oog had, maar die hij niet direct in verbinding wilde brengen met hetgeen hij tot de overheidsgerereguleerde cultuur rekende.

Om iets van de maatschappelijke vanzelfsprekendheid van cultuurzorg terug te vinden, is het wellicht nodig een brug te slaan tussen de beperkte kunstlobby en het bredere verantwoordelijkheidsgevoel voor cultuurbehoud en -overdracht waarvoor Mathijsen pleit. Dankzij de opkomst van de vriendenvereniging zijn er al instellingen die breder denken dan hun artis-

Cas Smithuijsen

is directeur van de Boekman-
stichting

tieke postuur zou doen vermoeden. Desondanks gaapt er nog een grote afstand tussen de professionals van de instellingen en mensen die wel van instellingen gebruikmaken, maar verder geen commitment met het cultuurbestel hebben, misschien alleen omdat ze niet weten hoe ze hun gevoelens van afhankelijkheid zouden kunnen concretiseren.

Onze oosterburen hebben daar iets op gevonden: de *Kulturpolitische Gesellschaft*. Daarvan kan iedereen lid worden: studenten, belangstellenden en organisaties. Natuurlijk klinkt zo'n *Gesellschaft* weer loodzwaar, corporatistisch en overgeorganiseerd. En waarschijnlijk is de meerderheid van de leden ambtenaar. Bovendien, laten we wel wezen, met de Duitse subsidies gaat het momenteel ook niet best. Maar toch, maar toch, maar toch: dat individuele lidmaatschap spreekt aan. Het genootschap verzamelt geen vertegenwoordigers van instellingen of andere gremia, maar mensen van vlees en bloed. Mensen die overal wonen en werken, maar die met elkaar gemeen hebben dat ze begaan zijn met het lot van kunst en cultuur. Politici en ambtenaren zijn lid, maar ook argeloze liefhebbers, museum-, theater- en concertgangers, leesverslaafden, cinefielen, professionele kunstenaars en amateurs. Mensen die bereid zijn zich te informeren over het wel en wee van het cultuurbeleid en er niet voor terugschrikken af en toe het debat met elkaar en de politici aan te gaan. Met actieve leden die in voorkomende gevallen de publiciteit zoeken, die desnoods weer de straat op gaan om te demonstreren voor het behoud van culturele of artistieke belangen, die kortom met elkaar datgene vormen waarin in Duitsland kennelijk al lange tijd voorzien is: een tastbaar maatschappelijk draagvlak voor de cultuur. Nederland is natuurlijk geen Duitsland, maar het kan geen kwaad eens op www.kupoge.de te kijken...

Literatuur

- Berkhout, K. (2007) "‘Ik kan de minister op zijn 06 bellen.’ De invloedrijkste personen in de kunstwereld". In: *NRC Handelsblad*, 16 november.
- Diepenbrock, F. (2007) *Eensgezinde tweedracht: organisatievormen van Nederlandse musici in de tweede Gouden Eeuw*. Amsterdam: Aksant.
- Gubbels, T. (red.) (1990) *Kunst, kroniek en parlement 86-89*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Mathijsen, M. (2007) *De afwezigheid van het verleden. Pamflet*. Amsterdam/Antwerpen: Querido.
- 'Orkesten willen allemaal meer' (2008). In: *NRC Handelsblad*, 26 januari.
- Smithuijsen, C. (red.) (2007) *Cultuurbeleid in Nederland*. Den Haag/Amsterdam: Ministerie van OCW/Boekmanstudies.

Noten

- 1 Voor een compleet overzicht van actuele cultuurpolitieke thema's zie Smithuijsen 2007, 155-169.
- 2 Vgl. www.klpoll.nl.
- 3 www.pietr.nu/nieuws/gehelebericht.asp?1521.
- 4 Hoe dat ging bij de musici vertelt Diepenbrock 2007.
- 5 Wat betreft het werkgeversgedeelte sloot men zich aan bij werkgeverskoepels als het Midden- en Kleinbedrijf of VNO-NCW.
- 6 Met stille trom verdween in dezelfde periode ook de grootscheepse actie van de European Federation for the Arts and Cultural Heritage EFAH om het budget van de EU op 39 cent per inwoner te brengen.